

Приведены концептуальные основы построения информационно-аналитической системы "Библиометрика украинской науки". Проанализирована ее источниковая база — библиометрические платформы мировых агрегаторов научно-информационных ресурсов. Рассмотрены результаты, достигнутые за пять лет реализации проекта. Обоснованы направления его дальнейшего развития, предусматривающие полный охват имеющихся библиометрических профилей отечественных ученых, дополнение данных системы общедоступными показателями других платформ, усовершенствование аналитических сервисов, а в перспективе — создание глобальной библиометрики.

The conceptual principles of constructing the information-analytical system *Bibliometrics of Ukrainian Science* are given. Its key base, the bibliometric platforms of world scientific information resource aggregators, was highlighted. The achievements of the five-year project development were reviewed. The directions for its further development, which include the full coverage of existing bibliometric profiles of Ukrainian scientists, adding to the data publicly available indicators from other platforms, the development of analytical services, and — in the future — the creation of a global bibliometric, were substantiated.

Надійшла до редакції 16 квітня 2019 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 050.11:94](477)"1923/1935"

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України

Історичний наратив українського журналу "Глобус"

У статті порушено проблему контенту радянської періодики. Авторка аналізує зміст історичних публікацій всеукраїнського універсального двотижневика "Глобус", що видавався в УСРР у міжвоєнний період. У проведеному дослідженні використано матеріали зі всесвітньої та вітчизняної історії, що вдало доповнюють джерельну базу сучасних наукових розвідок.

Ключові слова: радянська періодика, всеукраїнський універсальний журнал, двотижневик "Глобус"

Серед видань радянської періодики особливе місце належить публікаціям 1920-х рр. — добі, що у вітчизняній історії фігурує під назвою "стихийне українське відродження". Тоді в усіх галузях життя панувала нетипова для подальших радянських часів демократія, а саме: в економіці — притаманна непу багатокладність із різними формами власності та наявністю підприємців-непманів; у політиці — багатопартійність та незалежність профспілок; у гуманітарній сфері — духовна свобода в мистецтві, українізація, масова боротьба проти майже тотальної народної неписьменності (лікнеп).

Подібний формат життя позитивно позначився на розвиткові тогочасної періодики, зокрема всеукраїнського журналу "Глобус". Часопис, що побачив світ у листопаді 1923 р., став ровесником потужних ідеологічних акцій радянської влади — лікнепу та українізації. Попри те, що випуск двотижневика контролювала редакція газети "Більшовик", видання вирізнялося цілком прийнятними для інтелігентних кіл національно свідомого Києва характеристиками. Примірники "Глобуса", що виходили друком до 1929 р. включно, тобто до оголошеного Й. Сталіним "року

великого перелому", який ознаменував адміністративно-командний переворот у житті СРСР, загалом відповідали стандартам якісної науково-популярної журналістики. Навіть суспільно-політичний складник тематичного вектора був сповнений видавничої розкутості, суб'єктивних авторських роздумів і спостережень, гострих проблем новонародженої радянської громади. Від публікацій політичного змісту віяло відвертістю та ідейною щирістю, що, безумовно, приваблювало читачів.

Хоча хронологічні межі київського "Глобуса" охоплюють 1923—1935 рр., у пропонованій статті, з огляду на зазначену суспільно-політичну ситуацію, авторка аналізує наратив 1920-х рр.

У той період всеукраїнський універсальний двотижневик мав кілька обов'язкових рубрик, а саме: матеріал до гучної історичної чи суспільно резонансної події (наприклад, ювілейні дати, пов'язані з видатними політичними чи культурними персоналіями); огляд найбільш значущих міжнародних подій, який зазвичай супроводжували екскурси у світову історію; аналітичні матеріали з історичного й культурного розвитку радянської України, присвячені вітчизняній

історії, здобуткам національної науки, літератури та різних галузей мистецтва; науково-технічна інформація про винаходи, дослідницькі експедиції, сенсаційні знахідки тощо; рубрика з розважальним компонентом (кросворди, вікторини, шаради, шахові партії тощо).

Зупинимося докладніше на дослідженні саме історичного нарративу журналу "Глобус", адже видання суттєво доповнює накопичені в сучасній українській історіографії змісти та характеристики, збагачує їх цікавими, почасти забутими констатаціями й розширює науково-дослідні горизонти як у фактологічному, так і в аспектному параметрах.

Найактуальнішою проблематикою тогочасної світової історії були європейські події. Зокрема, висвітлюючи тему пролетарської боротьби в Німеччині, "Глобус" розповідав про Г. Брандлера і П. Бетхера — німецьких комуністів, які були міністрами у робітничому уряді повсталого Саксонії, про барикади страйкарів у Глерику, жорстокі бої у Гамбурзі, голод і злидні, що охопили три чверті населення. Наприклад, на шпальтах журналу вміщено фото "Картопляні крадії", на якому виснажені від голоду німецькі робітники йдуть на поле, щоб накрасти картоплі. Це явище було масовим, і німецька поліція втомилася арештовувати людей лише за те, що вони шукали порятунку від голодної смерті [5, с. 3]. На цьому тлі контрастно вирізнялась огидна постать короля важкої промисловості Німеччини Г. Стінеса, котрий тоді контролював 25% німецького важпрому, кілька банків, 60% вітчизняних газет, очолював народно-націоналістичну партію та мав фракцію у рейхстазі. Цей, цілком упізнаваний і в сучасній Україні, "містер Твістер" злигався з французьким генералом Ж. Дегутом, який від імені президента Р. Пуанкаре завзято підтримував німецьких сепаратистів у справі утворення окремої Рейнської республіки — тогочасна Франція мріяла неодмінно мати буферну зону на кордоні з Німеччиною. От такі бувають з олігархів патріоти й націоналісти — і це доводить не тільки історія тевтонів...

До подій у Німеччині "Глобус" повертався неодноразово. Зокрема, в одному з номерів за 1923 р. уміщено розлогий фоторепортаж про повстання в Гамбурзі, котре придушував рейхсвер — внутрішнє німецьке військо. Журнал надрукував світлину із зображенням арешту двох сепаратистів, котрі намагалися за допомогою Франції відокремити Рейнську територію. Засуджуючи німецький сепаратизм, редакція зазначала: "Деякі німецькі капіталісти, побоюючись революції, організують сепаратистський рух. Кілька днів тому німецький уряд вимушений був проголосити "Автономію Рейнської республіки". На одному з представлених фото — група сепаратистів, яких сам їх лідер характеризував як брутальний натовп, що за кілька днів, за гарну плату перетворив Рейнланд у країну терору" [8, с. 6]. Тож читачі можуть провести красномовні аналогії — у часи революцій, державних переворотів прикордонні території завжди потрапляють у зону ризику, стають чинником впливу й тиску з боку сусідніх країн.

У 1923 р. більшовицький "Глобус" надрукував унікальну світлину "Евакуація Константинополя" [6, с. 8]. Передісторія події полягала в тому, що столицю Туреччини 1918 р. захопили союзники Антанти за згодою турецького султана, який намагався придушити революційно-національний рух під проводом Кемаль-Паші. Греки мали намір захопити Константинополь за допомогою Британії, але військо Кемаль-Паші здобуло перемогу й примусило султана зректися влади. Згодом, за рішенням Лозаннської міжнародної конференції, Туреччина за підтримки СРСР домоглася повернення Константинополя. Тож на знімку було зображено урочистий вступ до міста так званого "Залізного дивізіону" (турецького війська).

Висвітлюючи нещадний терор уряду О. Цанкова у Болгарії, редакція умістила світлину "На ринку в Софії після бою", котру супроводжував осудливий текст про жорстоке побиття робітників і селян, спалення сотні сіл, тотальне винищення невинних людей [4, с. 5].

Репрезентуючи палітру світових подій, редакційний колектив "Глобуса" доволі вдало балансував між політичним і популярним змістом. Наприклад, лютневий випуск 1926 р. містив надзвичайно цікаве повідомлення про Третю азійську експедицію до Монголії, під час якої було знайдено понад десяток яєць динозавра. Сенсаційний репортаж доповнювали захопливі фотографії [9, с. 95].

На відміну від лаконічних публікацій щодо подій у світі, інформацію, присвячену вітчизняній історії, подавали у більш розлогодному форматі. Такі статті зазвичай виходили на честь ювілейних дат — річниць чи роковин — і супроводжувалися друком різноманітних першоджерел (сторінок архівних рукописів, документів, епістолярію, фотографій тощо). У цьому контексті цікаві матеріали таких дописувачів, як С. Бразуль, В. Фаворський, Ю. Мирський, П. Филиппович, В. Десняк та інших.

Зокрема, публікація "Дивний твір Растреллі" оповідає про дивовижну історію зведення Андріївської церкви [1, с. 282—283]. Автор зауважував, що коли російська імператриця Єлизавета подалася на прощу до Києва, то її від кордонів України супроводжувало козацьке військо, а в місті зустрічав сивий дідусь у багатому старовинному одязі, оздобленому короною та зіркою. Цю роль виконував студент Києво-Могилянської академії, який приїхав до цариці на крилатих Пегасах — також переодягнених студентах, запряжених у колісницю. Хлопець уособлював легендарного Кия, котрий "поклав Київ під опіку імператриці". Розчулена Єлизавета вирішила звести найвишуканішу у світі церкву. Оздоблення для храму привезли з Петербурга: орнаменти, склепіння, іконостас, образи, кафедра з балдахіном, навіть позолочені капітелі для надвірних колон — усе було виготовлено під пильним оком імператриці на далекій від Києва півночі. Робота тривала впродовж 1744—1761 рр., однак після смерті цариці будівництво зупинилося: чиновники сперечалися, хто мусив утримувати церкву — "малоросійська колегія чи київський магістрат". Цікаво, що в публікації майже столітньої давнини

йшлося про загрозу актуальних і донині ґрунтових зсувів. Автор із прикрістю зазначав, що якби "така чарівна будівля стояла за кордоном, то вона б була об'єктом постійної турботи" [1, с. 283].

У січневому номері "Глобуса" за 1925 р. надруковано статтю В. Десняка "9 січня 1905 року" [3, с. 7—12], присвячену історії "зубатовщини"-"гапонівщини". Зокрема, впродовж 1902—1903 рр. тюремний охоронець С. Зубатов утворив у Петербурзі союз на захист віри, царя й Батьківщини, його одностумцем в Одесі став Г. Шаєвич. Після ліквідації "зубатовщини" колишній тюремний піп Г. Гапон організував 11 відділів робітничого союзу, який наприкінці 1904 р. став центром революційного руху. Користуючись довірою народу, 9 січня 1905 р. Г. Гапон повів до царського палацу понад 100 тисяч осіб, на яких там чекала люта смерть. Статтю доповнювали матеріали з Київського історико-партійного архіву: світлини жертв, що полягли біля Троїцького мосту, зіткнень біля воріт Путилівського заводу тощо [3, с. 8]. Безумовно, унікальними були фотографії, на яких зафіксовано викриття гапонівського товариства, дачу в Озерках, де знайшли труп Г. Гапона, страченого робітниками у квітні 1906 р. [3, с. 7—12].

Фактологічно насиченими були історичні публікації В. Фаворського. Одну з них автор присвятив розстрілу робітників на річці Лена 1912 р. [10, с. 149—151], ґрунтовно проаналізувавши актуальну й нині проблему зміцнення державної влади та великого капіталу. В. Фаворський зазначав, що на відміну від

столичного центру, де капіталом керувала царська влада, в Сибіру капітал безроздільно панував над чиновниками. Зокрема, іркутський губернатор В. Бантиш у своїй доповіді 1911 р. зауважував: "Ельзото (компанія) поїть, годує, навчає, лікує, карає і покладає ласку на тисячі людей... Досить тільки урядовцеві порушити взаємини з "Ельзото", його приборкають іншими способами: опаленням, електрикою тощо". Цю думку поділяв і революціонер М. Ольминський: "Капітал тут панує неподільно, політика та економіка об'єднані в найвідвертішій, найнахабнішій формі. Всі органи політичної влади: поліція, суд, військо, школа — є на утриманні у Ленського товариства". Службовці золотих копалень і місцева влада були однаково зацікавлені у прибутках, адже їм належали цінні папери "Лени Гольффільдс". У 1910 р. адміністрація отримала нечувані за розміром дивіденди — 56%, що стало можливим внаслідок жорстокої та здирницької політики стосовно ленських робітників, позбавлених гідних умов життя та праці. Вони гарували 11,5 годин на добу, а враховуючи час на дорогу до копальні та обід — 17, зарплатню виплачували лише один раз на рік, залишаючи недоплати на наступний, аби утримувати людей якнайдовше; за 50 коп. на день експлуатували дітей, на важких роботах використовували жінок, погрожуючи звільнити їхніх чоловіків. Робітничі оселі були жахливими — мокрі чоботи примерзали до долівки. Приватної торгівлі на копальнях не було, заробітну плату видавали талонами, які можна було використати лише у певній крамниці, де зазвичай пропонували гнилий товар та ще й за завищеними цінами. Безпосереднім приводом до страйку послужив випадок, коли робітник Андріївських копалень отримав зіпсоване м'ясо. Протести розпочалися 29 лютого, і до 16 березня тривав загальний страйк 13 тисяч учасників, під час якого розстріляли 500 робітників. У ніч на 4 квітня 1912 р. було заарештовано повстанський комітет. Тритисячний натовп рушив до Надеждинських копалень, де від шквального вогню кулеметної роти загинули 270 і дістали поранення 250 осіб. Акції Ельзото, що під час страйку впали до 3,428 крб, після розстрілу зросли до 3,540 крб.

У статті "Січневе повстання 1918 р. у Києві" В. Фаворський навів цікаві факти з історії заколоту робітників заводу "Арсенал" [11, с. 49—53]. Автор з обуренням зазначав: попри те, що Київська рада робітничих депутатів надала політичну підтримку Українській Центральній Раді (УЦР) після падіння Тимчасового уряду, УЦР пішла на злуку з білогвардійцями і навіть продовжувала визнавати в Києві владу царського підполковника В. Павленка. Представники Ради проводили таємні перемовини з царським генералом О. Каледіним, переховували контрреволюціонерів, розправлялися з робітниками й солдатами [11, с. 50—51]. Така поведінка національної влади, за висловом автора, ганьбила революційну честь українського народу. Тож не дивно, що повсталі проти УЦР робітників підтримали понтонний батальйон, 3-й авіапарк і полк ім. П. Сагайдачного. Спільними зусиллями вони відвоювали Арсенал, захоплений петлюрів-

цями 5 січня. 16—18 січня тривали бої по всьому Києву. Повстанці захопили Старокиївський район, телеграф на Володимирській вулиці, готель "Прага". Васильківську, Базаківську вулиці та Галицький базар контролювали повсталі залізничники, які встановили кулемет на даху нового костюлу. Однак із 20 січня баланс сил змінився на користь УЦР. С. Петлюра обіцяв амністію всім учасникам повстання, але коли зголоднілі за п'ять днів оточення робітники склали зброю, їх почали піддавати тортурам, примушували бігти й нещадно вбивали. У братській могилі, що у Маріїнському парку, було поховано 750 замордованих робітників Києва. Незабаром, 23 січня 1918 р., Червона армія захопила Дарницю, наступного дня — Лавру й Арсенал, звільнивши з петлюрівського полону понад півтисячі робітників. Події 16—26 січня 1918 р. В. Фаворський назвав Київською пролетарською революцією [11, с. 53]. У контексті подій сьогодення доволі показовим є факт співпраці УЦР із діячами поваленого царату, адже пролетарська частина революційного руху в цьому разі була не лише класовим борцем, а й борцем проти багатовікового визискувача українського етносу.

Серед історичних публікацій "Глобуса" особливе місце посідає стаття Ф. Мата "Ясновельможна маріонетка" [7, с. 16—18], в якій розглянуто поширену і в сучасній українській історіографії версію обрання на посаду гетьмана П. Скоропадського. Автор цитує учасника Української національної революції Б. Маргоса, який пригадував, що С. Петлюра наполягав на встановленні в Україні гетьманської влади, розглядаючи свою кандидатуру як єдино прийнятну. Проголошення гетьманом П. Скоропадського Ф. Мат пояснює тим, що в тогочасному масонському русі України він обіймав вищу позицію, ніж С. Петлюра, котрий був лише аспірантом в українській ложі "Нарцис", а головне — контактував із франкофілами, тобто представниками Антант. Натомість П. Скоропадський був представлений впливовим колам Берліна, які схвалили його призначення. Опосередкованим доказом на користь масонського епізоду слугує той факт, що особистим секретарем гетьмана був член ложі О. Лупаков.

Важливим складником історичного нарративу "Глобуса" стали публікації з історії та розвитку вітчизняної науки. Наприклад, у березневному числі за 1924 р. оприлюднено статтю М. Граціанського, присвячену 25-річному ювілею Київського політехнічного інституту [2, с. 5—6]. Автор зазначав, що на час заснування КПІ царське Міністерство торгу і промисловості виділило кошти на будівництво не тільки навчальних корпусів та помешкань викладачів, а й студентського гуртожитку. Однак інститутська професура відмовилася від житла. М. Граціанський згадує про 12 прогресивних професорів, яким було "нічим дихати у смердючій атмосфері столипінського режиму і вони залишили стіни інституту" на знак протесту проти уряду. Автор навів цікаві факти з історії денікінського режиму в Києві. Зокрема, ректор КПІ, цукровар і власник кондитерських фабрик І. Жуков, виступаючи на загальноінститутських зборах у фізичній лабораторії, закликав студентів до мобілізації у

Добровольчу армію А. Денікіна, зауваживши, що заради інтересів Батьківщини ладен і сам піти до її лав кашоваром. Автор також зазначав, що під час мобілізації керівництво КПІ вдалося до насилля, зокрема помічник ректора чорносотенець Рижков зачинив двері навчальних аудиторій, після чого відправив студентів прямісінько до Денікіна. М. Граціанський приділив увагу найвідомішим на той час випускникам Київського політехнічного інституту, зокрема діячеві гетьманської орієнтації Б. Бутенку, відданим петлюрівцям В. Голубовичу та П. Пилипчуку, бойовикам пролетарської революції Р. Левіку, Є. і А. Касьяненкам, більшовикові В. Затонському. Окрім того, за твердженням М. Граціанського, КПІ сприяв становленню видатних професорів (В. Іжевський, Є. Патон, К. Зворікин та ін.) і молодих науковців (К. Симінський, П. Рабцевич, Б. Лисін).

Насамкінець варто зазначити, що історичний наратив всеукраїнського двотижневика "Глобус" позначений всебічним підходом, оригінальністю авторських трактувань, широкою візуальною аргументацією. Отже, періодичне видання може слугувати цінним джерелом для проведення досліджень з історії УСРР міжвоєнного періоду.

Список використаних літератури та джерел

1. Бразуль С. Дивний твір Растреллі / С. Бразуль // Глобус. — 1927. — № 18. — С. 282—283.
2. Граціанський М. 25 років КПІ / М. Граціанський // Глобус. — 1924. — № 5. — С. 5—6.
3. Десняк В. 9 січня 1905 р. / В. Десняк // Глобус. — 1925. — № 1. — С. 7—12.
4. До подій в Болгарії // Глобус. — 1923. — № 1. — С. 5.
5. До подій в Німеччині // Глобус. — 1923. — № 1. — С. 3—4.
6. Евакуація Константинополя // Глобус. — 1923. — № 2. — С. 8.
7. Мат Ф. Ясновельможна маріонетка / Ф. Мат // Глобус. — 1924. — № 13—14. — С. 16—18.
8. Повстання в Гамбурзі // Глобус. — 1923. — № 2. — С. 6.
9. Третя азійська експедиція до Монголії // Глобус. — 1926. — № 4. — С. 95.
10. Фаворський В. Розстріл робітників на Лені / В. Фаворський // Глобус. — 1926. — № 7. — С. 149—151.
11. Фаворський В. Січневе повстання 1918 р. у Києві / В. Фаворський // Глобус. — 1926. — № 3. — С. 49—53.

В статтє поднята проблема контента советской периодики. Автор анализирует содержание исторических публикаций всеукраинского универсального двухнедельника "Глобус", который издавался в УССР в межвоенный период. В проведенном исследовании использованы материалы из всемирной и отечественной истории, которые удачно дополняют источниковую базу современных научных изысканий.

This article violates the problem of the content of Soviet periodicals. The author analyzes the content of historical publications contained in the all-Ukrainian universal bi-weekly Globus published in the Ukrainian SSR during the interwar period. The research includes materials from world and national history, which successfully complements the primary source for modern scientific research.

Надійшла до редакції 15 травня 2019 року